

ТЕКСТОЛОГИЧНИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПРИТЧАТА ЗА ТРИМАТА ПРИЯТЕЛИ ОТ СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОВЕСТ ЗА ВАРЛААМ И ЙОАСАФ

Повестта за Варлаам и Йоасаф е една от най-популярните повести в източното и европейското средновековие, известна е на повече от 30 езика в Азия, Европа и Африка. Предполага се, че последователността на версиите ѝ е следната: санскритска – манихейска – арабска – грузинска – гръцка, от която произхождат славянският и латинският превод. В изследванията върху повестта се оформят няколко проблема – време на създаване, авторство и произход на повестта, като възможността за будисткия първообраз на произведението е отхвърлена в края на миналия век.

Славянският превод на повестта е направен по гръцката версия на Евтимий Ивер и запазва нейните основни особености: последователността в развитието на фабулата, християнизиращата идея, многобройните монолози поучения на Варлаам, които правят част от повествованието близко до поучителната църковна литература. Повестта добива голяма популярност в средновековните православни литератури на южните и източните славяни (Йонова 1992).

За първоначалния славянски превод Ирина Лебедева изказва мнение, че към края на XI – най-късно средата на XII век, в Киевска Рус е възникнал руски превод, от който по-късно произлиза сръбски превод и от него през 14 век е направен българският превод (Лебедева 1985). Въпросът с южнославянската традиция изисква допълнителни проучвания, защото единствените изследвания принадлежат на Светлина Николова, Моня Камуля и М. Лебо, като последното е съсредоточено върху сръбската версия на повестта.

Затова и моето изследване е насочено към разпространението и превода на южнославянската версия на средновековния текст. Важно е да се установи дали става дума за две различни редакции – старобългарска и старосръбска, или за една обща южнославянска редакция. Затова за момента ще използвам думата „версия“. За да бъде изследвана историята на текста, бяха направени първоначални текстологични сравнения по седем южнославянски преписа¹: 3/14 от сборката на Рилския манастир, XIV в. (Спространов 1902); 422 от Хилендарския манастир, XIV в. (Богдановић 1978), Z96, XIV в. и Z11, XVIII в. от сборката на Зографския манастир

¹ Изказвам благодарности на Катедра „Кирилметодиевистика“ към СУ „Св. Климент Охридски“ и Хилендарската изследователска библиотека (Хилендарската стая) към Университета в Охайо за предоставения ми достъп до копия от ръкописите, с които работя.

(*Райков и др. 1994*); АСП–7, Лвов, XIV в. (*Кольбух 2007*)²; Драгомирненски препис 760, XVI в. (*Caproşu et al. 2008*), Новонямецки препис – N1, XIV в. (*Белова и др. 1956*)³. Тези ръкописи могат да бъдат разделени условно на три групи – с юсов, с безюсов правопис и с църковнославянски. С юсов са 3/14, АСП-7, N1 и D760, безюсов – Z96 и H422, а Z11 с църковнославянски.

От направеното първоначално наблюдение беше установено, че в текстовете на ръкописите има последователни несъответствия. В началото на повестта според разликите, които се откриват между тях, преписите могат да бъдат разделени на две групи – **A** и **B**. Към първата група (**A**) спадат P3/14, N1 и Z11, а към втората (**B**) Z96, ASP-7, D760 и H422. Разликите между преписите в тази част от повестта са свързани с добавки на думи или цели изрази в едната група ръкописи и липсата им в другата група, откриват се също така лексикални замени (синоними и др.), разместен словоред и разлика в начина на представяне на числата (Приложение 1).

Важно за историята на текста е и разпространението на отделни откъслечи от него. Тъй като повестта е с немалък обем – средно един препис е около 200 листа, отделните „притчи“ започват да се преписват като самостоятелни разкази в среднобългарските, а и в по-късните сборници. Тук ще бъде разгледана притчата за тримата приятели по десет преписа – седем са от гореспоменатите ръкописи, които съдържат цялостния текст, два са от НБИВ – 39 (127), XVII в., 101 (36), XVI в. (*Цонев 1920*), и един препис от Луковитския сборник, № 134, XVII в. от ЦИАИ (*Спространов 1900*).

Сравнението между притчата като част от цялото произведение и като самостоятелен поучителен разказ е важно, защото по този начин може да бъде проследена корелацията с отделните групи преписи и да се потвърди или отхвърли възможността за самостоятелен превод/редакция на краткия текст. В западната традиция например има случаи, в които тази притча се среща контаминирана с мотиви от още една – *Der Jahreskönig*, когато се разпространява самостоятелно (*Halbe 2015*).

Първоначалната съпоставка на текста на притчата за тримата приятели беше направена върху споменатите седем преписа, съдържащи цялото средновековно произведение. В пробата се видя, че и в тази част от повестта в ръкописите има последователни различия, които потвърждават хипотезата за двете групи – **A** и **B**. От едната страна са P3/14, N1 и Z11, а от другата Z96, Лвовският и H422 и D760. Единственият текст, в който думата „старец“ се заменя с „Варлаам“, в началото на разказа, е Z11 от група A. Но като се има предвид, че това е ръкопис от XVIII в., това не би

² Дигитално копие от този ръкопис ми беше предоставено от проф. А. Милтенова.

³ Двата преписа (D760, N1) са заснети от работен екип на ИЛ с ръководител А. Милтенова (И. Илиев, Г. Григоров) благодарение на инициативата и финансовата подкрепа на фондация „Българска памет“.

могло да се отчете като съществена разлика, тъй като във всички други случаи той следва „отклоненията“ на групата, към която принадлежи. В сюжетна линия притчата върви еднакво и в седемте ръкописа, но отново се проявяват гореспоменатите разлики между двете групи.

Това проличава още в началото на притчата, където в **A** се чете: чловѣкоу трї дроугы имѣвшоу, а в **B**: члѣкоу имѣвшоу три дроугы. Тази разлика на пръв поглед може и да не изглежда толкова значителна, но следващите разночетения потвърждават това, което се вижда още в началото на текста – разделените според заглавието притчи следват отклоненията на групата, в която са поставени. По същия начин изглеждат и притчите, включени като самостоятелни нравоучителни текстове в ръкопис 39 (127) и 101 (36) от НБИВ и 134 от ЦИАИ, които започват като **B** и до края на разказа показват всички отлики, характерни за тази група.

Тук ще разгледам само няколко примера, които са от различни части на притчата и са показателни за разликите в двете групи (**A**, **B**) и за отношението на самостоятелните текстове⁴ към тях, както и връзката им с византийския текст.

Първият пример е от началото на притчата. В група **A** изречението е: нѣ мало нѣкоѡ и ни въ тоже сѣще створѣше на нь чловѣколюбїе, а в **B** – нѣ малѣ нѣктоѣ и ни въ что же сѣщѣ лицемѣрнѣ имы к немѣ дроужбѣ. Ръкописите от отделната традиция в този пример следват **B**: нь малѣ нѣкою и ни въ что же соущѣ лицемѣрнѣ имѣе къ немѣ дроужбѣ, където във втората част на изречението има дроужбѣ, а не чловѣколюбїе. Двете изречения, макар и сходни по значение, предават информацията по съвсем различен начин и за да бъде установено откъде идва тази разлика между тях, трябва да се направи сравнение с византийския текст. Там на това място в текста намираме: ἄλλ' ἢ μικράν τινα καὶ οὐδαμινὴν εἰς αὐτόν προσποιοῦμενος φιλίαν, с разночетене –φιλανθρωπίαν (Volk 2009). Тук на първо място прави впечатление, че група **B** следва основния гръцки текст, а в **A** чловѣколюбїе на мястото на дроужбѣ се обяснява с разночетенето φιλανθρωπίαν. Интересен е и преводът на сегашното възвратно-страдателно причастие προσποιοῦμενος. В **A** то е предадено с имперфекта створѣше, а в другите преписи - с причастния израз имы/имѣе лицемѣрнѣ... дроужбѣ. Преводът на група **A** може да бъде приет като по-буквален спрямо гръцкия текст, понеже причастие означава ‘преструвам се, правя се’, но в семантиката на цялото изречение преводът на преписите от група **B** определено е по-добър и по-близък до смисъла на византийския текст.

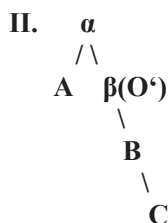
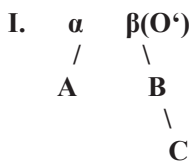
Друг пример за разграничаването на двете групи и на самостоятелната традиция е едно изречение, което се открива в **A**, но липсва както в **B**, така и в преписите от група **C**: вѣси ли ѡ дроужбе: тако вынѣ полага дѣлѣ мож

⁴ Самостоятелното разпространение на притчата по-нататък ще бъде означавано с **C**.

по **тѣбѣ**. В гръцкия текст изречението се пази: οἶδας ὃ φίλε, ὡς ἀεὶ ἐθέμην τὴν ψυχὴν ὑπέρ σοῦ и среднобългарският превод го предава адекватно. Липсата на това изречение в **В** може да бъде обяснена по два начина. Възможно е преводачът на първата южнославянска версия/редакция по невнимание да е пропуснал тази част от текста, но като се има предвид разликата и в по-горния пример, може да се допусне, че гръцката подложка, която е използвана за ръкописите от група **В**, е различна от тази на **А**, а след това текстът от **В** е послужил за разпространението на притчата в отделната традиция **С**.

Последният пример от притчата за тримата приятели, който ще разгледам, също потвърждава хипотезата за групите **А** и **В**, и за **С** като отделна традиция, която е свързана с **В**. В **А** на това място в текста има: и каа ми вѣдѣтъ ѿ тебе надежда къ црю, а в **В**: и каа ми ѿ тебе прѣзъващѣа надежда, прѣвѣзлюбѣне. Отделната традиция **С** продължава да бъде идентична с текста от **В** (каа ми от тебе призовающа надежда прѣвѣзлюбѣние). Ситуацията тук е подобна на тази от предходния пример. Трудно би могло да се намери обяснение на преводаческото решение в единия случай да има къ црю, а в другия звателната форма прѣвѣзлюбѣне, затова отново трябва да бъде търсено обяснение във византийския текст на поевстта. Там изречението е: καὶ τίς ἢ παρὰ σοῦ προσυνομένη μοι ἐλπὶς, προσφιλέστατε, с разночетене „πρὸς τὸν βασιλέα“. Благодарение на разночетенето във византийския текст се разбира, че разночетенията в преписите се дължат на различни гръцки ръкописи и това е причината да има значителна разлика в смисъла на изречението в двете южнославянски версии.

Важно е да се отбележи, че и в двата примера с разночетения **В** и **С** следват отклоненията на един и същ гръцки ръкопис, означен в новото издание на византийския текст с **Ο'**. На този етап на изследването на притчата може да бъде допуснато, че **Ο'** е текстът, послужил за основа на превода в ръкописите от група **В** и **С**, а основният текст, по който е направено изданието на гръцкия текст, е послужил за превода в ръкописите от група **А**. За изразяването на тези взаимоотношения между преписите могат да бъдат направени следните схеми:

В I a е основният гръцки текст, от който е направен преводът на ръкописите от група **A**, а **β** е ръкописът, посочен като **O'**, който е послужил за превода на група **B**, а от този превод по-късно се е развила и отделната традиция на притчата за тримата приятели. Разбира се, вероятен е и другият вариант, представен в схема **II**. Там от основния византийски текст **a** е направен нов вариант **β (O')**, както и преводът на южнославянската версия **A**. А от **β**, като вариант на **a**, е последвал преводът на ръкописите от южнославянската група **B**, която пък е в основата на разпространението на отделната традиция – група **C**. Разбира се, това е работна хипотеза, която може да бъде потвърдена или отхвърлена в по-нататъшния процес на работа.

Може да се допусне, че едната група отразява по-ранен превод, а другата по-късен и поправен превод. Това следва да бъде разгледано в предстоящия процес на работа, за да се установи коя версия всъщност отразява по-стария превод на средновековната повест и към кой гръцки текст възхожда.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 1978: *Богдановић, Д.* Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београд, 1978.

Райков и др. 1991: *Райков Б, Кожухаров Ст., Миклас Х, Х. Кодов.* Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. София, 1994.

Белова и др. 1956: *Белова, Г. А., А. И. Логиновой, С. В. Нефедовой, И. Н. Фирсова.* Государственные архивы Союза ССР. Краткий справочник. Москва, 1956.

Йонова 1992: *Йонова, М.* Белетристиката в системата на старата българска литература. София, 1992.

Кольбух 2007: *Кольбух, М.* Кириличні рукописні книги в фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. НАН України. Львів, 2007

Лебедева 1985: *Лебедева, И.* Повесть о Варлааме и Иоасафе: памятник древнерусской переводной литературы XI-XII вв. Наука, 1985.

Спространов 1900: *Спространов, Е.* Опис на ръкописите в библиотека на Св. Синод на българската църква в София. София, 1900.

Спространов 1902: *Спространов, Е.* Опис на ръкописите в библиотека при Рилския манастир. София, 1902

Цонев 1920: *Цонев, Б.* Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. София, 1920

Caproșu et al. 2008: *Caproșu, I., E. Chiaburu.* Îsemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. I. Iași, 2008

Halbe 2015: *Halbe, N.* Die Barlaam-Parabeln >Das Einhorn<, >Die

дrei Freunde< und >Der Jahreskönig<. In: Barlaam und Joasaphat. Neue Perspektiven auf europäisches Phänomen. Berlin, 2015.

Volk 2009: Volk, R. Historia Animae Utilis de Barlaam et Ioasaph, 2009.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

R 3/14	Z96	ASP-7	H442	D760	N1	Z11
и прѣжде даже не прїде ты къ мнѣ, странно нѣкако размышлѣх ω сїхъ. прѣбываше моа душа.	и прѣже въ хода твоѣ къ мнѣ . страною нѣкакон съмнѣнїѣ. къ тѣмъ прилежаше душа мѧ.	и прѣже въ хода твоего къ мнѣ. страною нѣкакон съмнѣнїемъ, къ тѣмъ прилежаше душа моа.	и прѣже въ хода твоѣ къ мнѣ . страною нѣкакон съмнѣнїѣ. къ тѣмъ прилежаше душа мѧ.	и прѣже въ хода твоего къ мнѣ. странноа нѣкакоа и сѣмнѣнїемъ. къ тѣмъ прилежаше душа моа.	и прѣжде даже не прїде ты къ мнѣ, странно нѣкако размышлѣх ω сїхъ, прѣбываше моа душа	прежде даже не пришѣтъ ты ко мнѣ ,оужасно нѣка ко размышлѣа в сѣѣ ω сїхъ; прѣбываше душа моа
небѡ и земля, море и слнще, и лоунѣх	небо и землю и слнце и лннѣ	небо и земля. и слнце и лоунѣх	небо и землю и слнце и лннѣ	Липсват листовете	оубо небо и земля. море слнце	оубо небо и землю, море и солнце и лннѣ
трїдесѣтъ лѣтъ	·л· лѣ	·л· лѣ(т)	·л· лѣ	Липсват листовете	тридесѣте лѣтъ	тридесѣ лѣтъ